

BIHARI PÉTER

Családtörténet fekete-fehérben

LI. évfolyam 44. szám, 2007. november 2.

Élet és Irodalom

Duncan Shiels: A Rajk fivérek. Vince Kiadó, Budapest, 2007. 235 oldal, 2595 Ft

Duncan Shiels angol újságíró az 1980-as évek derekán "kalandvágyból" érkezett Budapestre. A következő húsz évben nyelvet tanított, írt, tudósított és forgatott (például a BBC-nek) - mígnem ellenzékiekkel való találkozások nyomán rá nem talált nagy témájára, a Rajk család történetére. A Rajk család pedig őrá, aki képes és hajlandó megírni ezt a rendkívüli XX. századi családtörténetet. Shiels munkája először - Fejtő Ferenc segítségével - franciául jelent meg 2006 őszén (Les freres Rajk): ezt még kézbe vehette a halálosan beteg szerző. Az angol kéziratból fordított magyar kiadást azonban már nem érte meg, ennek átfésülése, szakmai korrigálása Varga Lászlóra maradt. A mindössze 230 oldalas kötet a széles közönségnek szóló, izgalmas, jól megírt és egyúttal végtelenül szomorú olvasmány.

Shiels - talán a maga újságíró-ösztönével - elsősorban arra érzett rá, hogy a családtörténet még az "egyszerű" életrajznál is izgalmasabb, több lehetőséget kínáló műfaj. A világirodalom annyi nagyregénye épül egy-egy család története köré, a hazai és külföldi történészek mégis elvélve választanak ilyesmit kutatásuk tárgyául. Nyilván, mert túl szerteágazó volna, s főleg, mert többnyire hiányoznak a források; Shiels ezt "oral history"-val, a családtagokkal és barátokkal folytatott interjúkkal pótolta. A Rajk fivérek esetében a kiindulópont Endre és László párhuzamos - egymást néhol drámai módon keresztező - története: az ötödik fiú nyilas politikus, majd emigráns, a hetedik fiú kommunista miniszter, majd koncepció per áldozata.

A történet az első világháború előtt kezdődik, amikor Reich József, ez a "nem közönséges" székelyföldi csizmadia harmincévesen feleségül vette a tizenhét éves Mészáros Vilmát, egy ács lányát, aki 1891 és 1913 között tizenegy - immár Rájk/Rajk néven felnőtt - gyermeknek adott életet. Be kell vallanom, hogy számomra az egész könyv legérdekesebb, legtanulságosabb része az a családfa, amely a nyolc fiút és a három lányt, valamint az ő utódait tünteti fel. Mert akármit is gondoljunk egyébként az egykori Osztrák-Magyar Monarchiáról, Musil különös "Kákániájáról", pusztán e családfa alapján boldog világnak kell tartanunk. Ahol egy székelyföldi csizmadianak és egy ács lányának tizenegy gyermeke születik, mind a tizenegy megéri a felnőttkort, és mindegyik túléli (1924-ben elhunyt) apját, ott a világ alapvetően jól működött. (A legrövidebb élet a negyvenévesen kivégzett Lászlónak - "tanár, politikus, kommunista miniszter" - jutott.) De ugyanerről a családfáról tudjuk meg, hogy a tizenegy Rajk gyermek összesen már csak tizenkilenc gyermeket szült vagy nemzett, akik közül a legfiatalabb az 1949-ben született ifjabb Rajk László. Ebben a kétoldalas táblázatban valahogy sűrítve benne van a magyarság tragikus XX. századi történelme. A "boldog békeidők" kiszámítható évtizedei után a "sors" szanaszét dobált nőket és férfiakat, akár orvosok, nyomdászok, miniszterek, csizmadia vagy kormánybiztosok voltak is. És milyen jóképű emberek ezek a Rajkok! A kötetnek bizonyosan a legnagyobb erénye az az 57 kiváló minőségű kép, amely 1916 és 2006 között végigkíséri a

család három generációjának történetét. Csupa magas, fess, nyílt tekintetű férfit és nőt látunk - legalábbis az 1949-es nagy per előtt, amely ország-világ előtt leleplezte "a párt soraiba befurakodott osztályellenséget". (Egy ismert - és talán hiteles - anekdota szerint Rajk, aki belügyminiszterként vett részt a Nékosz egyik sportrendezvényén, letette a táskáját és a zakóját, nekifutott a 180 cm-re helyezett lécnak, és lazán átugrotta. Rákosinak ez nehezebben ment volna.)

Miközben Shiels végigvezeti az olvasót a család történetén, háttérként annyi XX. századi magyar történetet vázol fel, amennyi a megértéshez feltétlenül szükséges, és általában a korszakok atmoszféráját is sikerül érzékeltetnie. Jó újságíróként nem dramatizálja túl a fordulatokat, hagyja, hogy azok szinte önmaguktól vigyék előre a történetet. Néhol meglepő ugrások, kihagyások is előfordulnak: 1945 tavaszát, a háború utáni újrakezdést azonnal az 1947. augusztusi "kékcédulás" választások követik (115. o.) - szinte semmit sem tudunk meg arról a két esztendőről, amelyben László - a koalíció belügyminisztereként - az MKP egyik legfontosabb vezetőjévé vált. Majd László sorsa a 142. oldalon megpecsételődik, s innentől a könyv utolsó harmadának főszereplője egyre inkább Rajk Júlia lesz. (Shiels itt támaszkodhatott Pető Andrea néhány évvel ezelőtt kiadott kitűnő életrajzára, amely részben ugyancsak interjúkra épült.)

Talán a főhőse iránt érzett rokonszenv íratta le a szerzővel, hogy "Rajk már belügyminiszterként is nehezményezte, hogy az elvileg az irányítása alá tartozó titkosrendőrség egyre brutálisabb módszereket alkalmaz" (125. o.) - ez a megállapítás írásos forrásokkal aligha igazolható. Ugyancsak vitatható Rajk Kádárral való baráti kapcsolata: Varga László utószava szerint Shiels e ponton legendát terjeszt: a barátság "csak pártutasításra jött létre"; Rajk lenézte Kádárt, aki viszont "betegesen féltékeny" volt a nála tekintélyesebb és népszerűbb politikusra. (Bár barátság és féltékenység szerintem nem egymást kizáró végletek.)

Sajnos a gondos szerkesztés mellett is maradt egy-két tévedés a kötetben. Az 1944-es német megszállás elbeszélése - miszerint Hitler választás elé állította Horthyt: "vagy hajlandó szoros német felügyelet alatt szívvel-lélekkel" támogatni Németországot, "vagy a németek megszállják és legyőzött ellenségként kezelik" Magyarországot (84. o.) - természetesen hamis. Ráadásul a szöveg azzal folytatódik, hogy Horthy az előbbi utat választotta, amiből viszont úgy tűnhet, hogy a német megszállás be sem következett. (Shiels valóban csak "kollaboráns kormányt" említ ugyanitt, megszállást egy szóval sem.) A képaláírásoknál is előfordulnak bakik: Révai József helyett Gerő Ernőt, Marton Endre helyett Marton Frigyeszt tüntetik fel -, ám ezek a könyv egészének értékeit nem befolyásoló hibák. Összességében, mint említettem, A Rajk fivérek érdekes, fordulatos és szép kiállítású könyv keserves huszadik századunkról. Kisebbségi tévedései ellenére is alkalmas történelmi bevezető a témában kezdő olvasók számára.

Rainer M. János**Családunk sztorija, országunk imázsa**

Akadnak könyvek, amelyeket azért érdemes nekünk megjelentetni, hogy lássuk: hogyan látnak minket kívülről. Ha a leíró egészen kívül áll, valószínűleg nem lát semmit, és sajnos mi sem látszunk sehogyan sem. Magyarország kívülről láthatóságához a kívül és a belül közötti sajátos határhelyzet kell.

Olyan helyzet, amelyet Duncan Shiels foglalt el, bár úgy érzem, ő valószínűleg inkább érezte már magát belül állónak. Hogy valójában mit érzett, a barátok, közelállók emlékezetén túl már leginkább csak könyve, *A Rajk fivérek őrzi* – Shiels tavaly októberben, ötvenhárom évesen hazájában, Angliában meghalt. Újságíró volt, a Reuters munkatársa, budapesti tudósítója, de dolgozott a Közel-Keleten és Afrikában is. Mindezek okán foglalkozása önmagában keveset mond. Hogy lelkes futballista volt, Nottingham Forest-szurkoló, zenész és énekes, szövegíró, már jóval közelebb visz ehhez a bizonytalán kedves és rokonszenves emberhez. Műve szempontjából azonban még mindig csak félútig.

Shiels a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján kiterelbelyesedett angol anyanyelvű expat kelet-közép-európai közösséghez tartozott. Az expatriate szóval a hazájától és kultúrájától tartósan távol élő, de lakóhelyével végleges közösséget vállalni, pláne beolvadni nem tervezőket jelöli az angol. Ebben az értelemben a legnagyobb expat (x-pat) közösség valószínűleg a Mexikóban élő több mint egymillió (észak-)amerikai. Hogy az Angliában élő amerikaiak, a huzamosan Ausztráliában vagy Új-Zélandon tartózkodó britek minek is számítanak, az kérdéses. Hozzájuk képest a kelet-közép-európai brit-amerikai (és német!) expat közösség számban jóval kisebb. Ezeket az embereket a mindig leselkedő véletlen elemeken túl (szerelem, házasság vagy ahogy még a hetvenes években Magyarországra érkező, manapság Vietnámban expat Bill Lomax történész esetében történt, jelentősebb kvantum vörösbor elfogyasztása stb.) benyomásom szerint elsősorban 1989 hozta Budapestre, Prágába, Varsóba.

Ez az 1989 persze nem a számunkra mára már adott 1989 volt. Nem csak, nem mindig, nem elsősorban a szovjet rendszer helyi változatának vége, nem csak a politikai fordulat. Nem az volt, még az újságíróknak, aztán a befektetési tanácsadóknak, vegyesvállalati menedzsereknek sem. Pláne nem az esszéistáknak, irodalmároknak, tanároknak, különféle doktoranduszoknak vagy az éppen semmit sem csináló, utazgató, 20. század végi, soha véget nem érő grand tour-jukat járó mindenféle rendű-rangú világcsavargóknak. Összefüggött kétségkívül a szabadság élményével – valahol valami szabad lett. 1989 ezeknek az embereknek akkor és még jó ideig nem elsősorban a valamihez képest szabadság állapotát jelentette, hiszen arról kevés benyomásuk volt, mi is történt 1989 előtt. 1989 szabadsága mindeneelőtt a lehetőségek szabadságát jelentette – az üzleti lehetőségektől a megélhetés különféle formáin át egészen egy újfajta társadalmi berendezkedés lehetőségéig, ami majd alkotóan adaptálja a nyugati és a (feltételezett, de meg nem engedett) keleti életformát... De lehetőség kínálkozott itt 1989 révén kulturális antropológiai kutatásokra, kávéház alapítására és üzemeltetésére vagy éppen radikális környezetvédő mozgalmak szervezésére.

Eközben az igazi kelet-közép-európai expat szép lassan belemerült abba a kultúrába, amelybe az expat tulajdonképpen, per definitionem nem tartozik belemerülni. Esetleg családi kötelékek húzzák még mélyebbre – így aztán a német kávéházas és tanár-esszéista Wilhelm Droste, a nyelvtanár-fordító Brian McLean, az író-újságíró, az 1956-os Budapestről történelmi guide-ot író Bob Dent vagy a BBC budapesti tudósítója, Nick Thorpe esetében már-már a magyarrá válás előrehaladott stádiumának gyanúja is felmerül. Ennek a kultúrának 1989 óta talán legfontosabb és legrejtélyesebb komponense a múlt. Nem a messzi, szent királyokkal és lángokat szónokló poétákkal teli, hanem a közeli. Az, amihez képest 1989 szabadságot és lehetőséget hozott – de ezek a szabadságok és lehetőségek belülről, közelről semmiképpen sem tűnnek olyan egyszerűnek, mint kívülről.

Shiels, mint könyve bevezetőjében írja, 1985 körül érkezett Budapestre, s hosszú évekig nyelvet tanított, mielőtt tudósító lett volna. A múlttal 1986-ban találkozott először, amikor látta a budapesti televízióban múltat magyarázó Berecz Jánost, s megnézte a BBC Cry Hungary című jubileumi műsorát. Ott találta magát a közepében – 1956-nál s annak aktuális jelentéseinél. Ifjabb Rajk László ekkor készítette el yorkshire-i televíziósok segítségével Mikor láttad utoljára apámat? című angol dokumentumfilmjét. Shiels ezt is megnézte, és A Rajk fivérek bevezetője szerint innen egyenes út vezetett (persze 1989. június 16-án, benne Bachmann Gábor és ifj. Rajk grandiózus temetési látványterve, e valóban ízig-vérig nyolcvankilences alkotás élményén át) a könyv megírásáig. Amúgy az is egy expat sztori: az angol kéziratot egy Budapesten dolgozó francia (expat) újságíró, Florence LaBruyère lefordította, és Párizsban jelent meg először.

A Rajk-történet megszokott kerete semmiképpen sem a családtörténet. Márpedig Shiels éppen ezt érezte fontosnak benne. A Rajk családot elhomályosítja, persze joggal, a László jelensége, a kommunista belügyminiszteré, a sztálinizmus áldozatáé. Ezzel máris adva van a kommunizmus/politikatörténeti tárgyalás kerete. Az ifjabb László története, a Kádár-kori művészeti avantgárdtól a politikai másként gondolkodáson át a nyolcvanas évek ellenzékiességéig, az új politikai elit vs alkotó művészet/értelmiségi lét dilemmájáig nekünk, belülről, még nem történet (vajon miért nem?). Az idősebb László bátyjáé, a nyilas államtitkár Rajk Endréé az öcs árnyékába húzódik. Ahogy a hazai fasizmus, a nyilas jelenség, eszmetörténeti és társadalomtörténeti gyökereivel együtt furcsamód még mindig a kommunizmus/politika-történeti ábrázolás farvizén található.

Shiels könyve egyiket sem vállalja. Eszébe sem jutott, hogy angol, magyar vagy akár expat történész módjára közelítsen tárgyához. Úgy ítélte meg, hogy a történészek eleget írtak már ahhoz, hogy ő az őt érdeklő szemszögből érthető történetet meséljen el. Eszébe sem jutott levéltári bűvárlatokba kezdeni. Nem töprengett, spekulált a Rajk-per eredetén, nem keresett rejtélyes papírfecniket Allen Dulles, Berija, Abakumov, Péter Gábor vagy Rákosi vélelmezhető kézírásával. Gyaníthatóan úgy gondolta, hogy a sztálinizmus idején kirakatpereket szoktak rendezni, csaknem mindegy, hogy melyiket éppen miért. Közép-Európa az a régió, ahol a különféle fasiszta ideológiák nemcsak tenyésznek, hanem a 20. század második harmadában hatalomra is jutnak. Nem neki kell megoldani a keletkezéstörténet, a helyi alakváltozatok problémáit. Shiels számára mindez háttér. Nagyon világos, áttekinthető tér egyébként. A könyv egyszerű eszközökkel, de alapjában véve pontosan felmondja a 20. század magyar történelmét.

Duncan Shielst persze éppen ez a történet izgatta – de kizárólag annak a Rajk család történetébe zárt formája. És nem véletlen, hogy motívumát és tanulságát legegyszerűbben és legtömörebben akkor fogalmazza meg, amikor története voltaképpen véget ér. Ifjabb Rajk

László (és Duncan Shiels) a Múcsarnok lépcsőjéről végigtekint a Hősök terén álló/mozgó tömegben. “Talán egy család sem testesíti meg jobban, milyen repedéseket üthet a történelem, s hogyan hidalhatók át ezek a repedések, mint a megosztott és mégis egységes Rajk család. Amikor az első világháború hamvaiból támadt két tömegmozgalom, a fasiszmus és a kommunizmus egymással élethalálharcra kelt, Endre és László ellenséges táborokba sodródott. Endre fausti szerződést kötött a fasiszmussal, s ezért holtig tartó száműzetéssel lakolt. László a kommunizmus iránti odaadásából egy olyan államot hozott létre, amely őt magát is felfalta. Amikor ellenben fivérük életéről volt szó, mindketten inkább hallgattak a vér szavára, mint a politikai megfontolásokra. Az államilag támogatott gyilkolás közepette Júliára maradt, hogy kiálljon az áldozatok hozzátartozóinak alapvető jogáért – a gyász tiszteletben tartásáért.” (220-221. o.)

Shiels számára tényleg Reich (Rájk) József 1860-ban született székelyudvarhelyi csizmadia és tizenegy gyermeke története a magyar 20. század. Meglehetősen jól érvel emellett. A 19. század végének fellendülése után a világháború, Trianon, a család tagjai közé ékelődő határok, emelkedés és süllyedés, világválság és személyes tragédia, középosztályba kapaszkodó gyerekek és a műhelyt továbbvivők, szíjasista fasiszták és Eötvös-collegista kommunisták, a családfő-mecénás báty, Rajk Gyula, aki a családi magányt választotta, hogy testvérei tanulhassanak, spanyol polgárháború, ellenállási mozgalom, nyilas kormány és népi demokrácia, az ávó irányítója és foglya – minden megtalálható. Ráadásaként Rajk Lászlóné Földi Júlia élettörténete, függelékként pedig ifjabb Rajké.

A könyvekből megtanulható adatokon túl Shiels, az újságíró természetesen szóbeli forrásokra épített. Interjút készített jószereivel mindenkinél, aki a terebélyesedő család tagjai közül a kilencvenes években még élt vagy aki jól ismerte őket. Interjúi többnyire hangulati emlékeket tartalmaznak, évtizedek emlékeket átrendező messzeségéből. A család történetét alapvetően a családi emlékezet építőköveiből rekonstruálja. Ennek mitikus elemeit a szerző nem kérdőjelezte meg. Hogy Rajk Endre nyilas államtitkár kiadatását Magyarország nem kérte, az például aligha csak Rajk Lászlón múlott. Mégis, az emlékezet, amely számon tartotta, hogy akadtak a kommunista mozgalom vezetésében, akik habozás nélkül feljelentették, börtönbe juttatták tulajdon testvérüket, Rajk Lászlóról éppen az ellenkezőjét őrizte meg. Ami nem véletlen. Varga László történész a “hirtelen jött barátról”, Duncan Shielsről szóló szép, rövid utószavában hangsúlylyal szól a tévedés jogáról. Véleményén nem változtattam semmit – írja, s alighanem helyesen tette. A család történetének legfontosabb része a családi emlékezeté. Shiels krónikája erre épült, ő így adott arcot Magyarország 20. századának. Olyan arcot, amit hasznos, ha mi is látunk (egyébként a fotómelléklet is kiváló!) – már amikor legalább egy pillanatra kinézünk magunkból.

Duncan Shiels: A Rajk fivérek. Budapest, 2007, Vince Kiadó. 236 oldal, 2595 forint.
forrás: Mozgó Világ 2007. IV.

KONRÁD GYÖRGY

Előszó Duncan Shiels A Rajk fivérek című könyvének német kiadásához

Kapcsolódó könyv:

Die Brüder Rajk. Ein europäisches Familiendrama - Zsolnay-Verlag, 2008

Tartalmas, lelkiismeretes történelmi esszé, korrajz, családportré, amelyet úgy olvastam, mint egy családregényt, noha tudok valamit a Rajk családról.

Duncan Shiels egy biztos ízlésű angol demokrata megértő kíváncsiságával fordul oda Közép-Európa abszurd és majdnem reménytelen történetéhez, a XX. század gyilkos antinómiáihoz - családtörténetben ábrázolva.

Személyében egy szemérmes, titkos regényíró és egy fegyelmezett riporter kezelte nagy empátiával a tőle idegent, és meglátta a Rajkok krónikájában nemcsak azt, ami Nagy-Britanniában alig elképzelhető lett volna, de azt is, hogy annak főszereplői mind paradigmaticusan, tanábra-szerűen képviselnek egy-egy európai szellemi-politikai irányzatot. Leegyszerűsítve: az idősebb László a kommunizmust, Endre a fasizmust, az ifjabb László a liberalizmust. De nehéz elgondolni, hogy ne cseréltek volna eszmét, képzeletben legalábbis, a kérdés gyanánt elébük meredő közös tényről, hogy a Magyarországtól 1920-ban nagyhatalmi döntéssel Romániához csatolt Transylvania legkeletibb sarkából, a magyar ajkú székelyek földjéről az egyharmadára csökkentett Magyarország egyetlen nagyvárosába, Budapestre jövet egy bevándorló, német származású csizmadia fölfelé törekvő fiaiként minden bizonnyal a tehetségüknek és előnyös testi-szellemi megjelenésüknek köszönhetően választott politikai társaságuknak mindhárman a felső szintjére emelkedtek, és nem kerülhették el, hogy azon törjék a fejüket, mi legyen a hazájukkal, milyen sorsot kívánnak az összezsugorodott, akkora-amekkora és olyan-amilyen Magyarországnak.

Egyikük sem langyos lélek. A következetesség hívei, megfontolt radikálisok, inkább tapintatos, semmint agresszív emberek, de nem táncolnak el onnan, ahova odaálltak. Van még néhány

család, amelyben a legközelebbiek egymástól a legtávolabbra rugaszkodtak, amelyben a szeretet és a makacs elvszerűség élethalálra küzd egymással, de nincsen sok ilyen. Irányzatuk átmeneti győzelme révén az ellentétes hitű fivérre halálos ítélet vár, és mind a ketten megmentik a másikat. De nem cinkosok, mert a legnagyobb mértékben helytelenítik, amit művel. Vér és doktrinális szigor színpadra illő antagonizmusa, mindkettejük belső vívódásának és a testvéri szolidaritásnak e tartózkodó leírása együttérzésre sarkallja az olvasót. És tűnődésre is, mi fontosabb, a család vagy a politika, a gyerekkor emléke vagy a férfikötelesség? Íme a klasszikus antinómia, amelyet Racine is helybenhagyott volna.

Többször találkoztam a kivégzett Rajk László özvegyével, Júliával, ezzel az erőt sugárzó, bátor asszonnyal, és legközelebbi barátaim közé sorolom a fiát, Rajk László építész, aki az 1989-es fordulat előkészítéséhez hozzájáruló magyar demokratikus ellenzéknek kiváló személyisége volt, és a kísérletező művészeteknek, elsősorban az építészetnek merész és vidám mestere. Még gyermekkorom faluja tanított meg a Rajk névre, egy helyi körorvos nevére, akiről tudtam, hogy meggyőződéses szélsőjobboldali, olyannyira, hogy fogadóórán a nyilas pártot ajánlja pacienseinek jóindulatába, de mikor az oroszok jöttek, a családjával elmenekült, és amint ez történni szokott, a megüresedett háznak sokasodnak a hívatlan látogatói, akik úgy viszik, amit látnak, ami a kezük ügyébe kerül, hogy meg sem nézik a lopott holmit, jó lesz valamire, vagy majd eladják, elcserélik.

Piaci adásvétel útján került tulajdonomba egy igen csinos, a harmincas évek táján formatervezett, nikkelezett, hajlítható íróasztali lámpa, amelynek a burája tenyérmelegítőn tudott felforrósodni, és megfelelően sugározta a könyvlapokra fényét, e közvetítéssel a fizikai világítás mellé engem a szellemi világosodáshoz is hozzásegítve. Akitől vettem, lopta, de mondta, hogy honnan, és ez az én orgazdai szerepköröm csak viszonylagos mentséget lel abban a tényállásban, hogy távollétünkben a mi lakásunkat is teljesen kiűritette a serény nép. Hírlett, hogy az orvos olykor rejtegette a kommunista fivérét, ami viszont az én szememben javára szólt, mert a vadászokkal szemben a menekülő vadhoz húzott a rokonszenvem.

1945 után híradóban, újságcímlapon láttam azt a nyurga, csontos arcú, a testen uralkodó és mosolyra hajlamos férfit, aki, ha most beszélne, sztár lenne minden bizonnyal.

Egy kora őszi estén ő beszélt a rádióban, semleges hangon, szabatos fogalmazásban vádolta magát olyan cselekedetek elkövetésével, amelyek nem csupán visszatetszőek, mert az áruló ritkán tetszik, de ráadásul halálbüntetést vonnak magukkal. Miért nem védekezik, miért akar ez az ember meghalni?

Főbélrőm, akivel együtt hallgattuk a rádiót, Konta Arnold nyugalomba vonult bornagykereskedő, hajdani evezős- és gyorsgyalogló-bajnok, továbbá a klasszikusok állandó olvasója, eredetiben, nem adta át magát a hiszékenységek népbetegségének. Ne vegyük el, kérem, a tökfejek kenyerét, mondta időnként bőszes szívjósággal.

Konta Arnold azt gondolta, hogy a verés és a drog nem elég ahhoz, hogy egy ember, aki a bátorságáról volt híres, aki nem volt újonc a megkínztatásban, úgy beszéljen önmaga ellen, mintha ő nem a vádlott, hanem az ügyész lenne. Elhárítva minden érzelmi közösséget önmagával.

És nem jajgat, nem csapkodja a mellét, nem rogy a földre könnyesen, nem hullámszik a hangja, úgy beszél, olyan egyenletesen, mintha a vízállásjelentést olvasná be. Mi az a szer, amit ezeken kívül alkalmaztak?

Mert nem állt közel hozzánk, nem éreztük valószerűnek a vallásos azonosulás rajongó, öngyilkos fokát. Ez az a férfi, aki spanyol földön a magyar önkéntesek élén harcolt a fasizmus ellen? Ez az a fiatal belügyminiszter, aki egy vasmű udvarán felugrik egy ládára, és onnan

beszél több száz igen mérges embernek azzal a szándékkal, hogy megnyugtassa őket? Hatásosan és sikeresen. Mi fékezi és mi hajtja most a bíróság előtt?

Megfélemlítéssel, gyötréssel nem lehet rávenni egy kipróbált harcost, hogy folyamatosan áruló legyen. És ha a bőrét félti, miért megy folyvást oda, ahol egykönnyen kilyukaszthatják?

A vádlott Rajk László, kommunista külügyminiszter, korábban belügyminiszter nem mentegetőzött, nem beszélt összevissza, egyszer sem zavarodott bele vallomásának a szövegébe. Érthetetlenül érzelemmentes volt, mintha nem is az ő életéről és becsületéről lenne szó.

Az a kedves figura, aki futballozik a diákokkal, miért ilyen fakó? Hogy tud így visszahúzódni magából, hogy tud önmagáról ilyen szenvtelenül beszámolni? Bűnös vagy szent az, aki így el tud önmagától távolodni? Hogy volt képes ilyen feltétlenséggel fölláldozni nem csupán a testét, de a becsületét, a lelki önarcképét is, csak hogy a hűsége pártvezérek iránt vitathatatlan legyen?

Földalatti és föld feletti lojalitások gyökérhálózatát nyomozza a szerző, mert a Rajk fivérek közül a két pólus, László, a kommunista és Endre, a nyilas - meg a közbülsők - ugyanazokra a kihívásokra válaszoltak, a maguk módján, egybehangzó radikalizmussal. És lám, milyen különböző társaságokban kötöttek ki! Mintha tanulságkeresőn bújták volna előzőleg Dosztojevszkij regényét, keresőkről, természetesen, A Karamazov testvéreket.

A sors ebben a régióban nem kényeztette el értelmes és nem csupán annak látszó cselekvésmintákkal a tenni vágyó fiatalokat. A fasisztáknak és a kommunistáknak volt a legnyomatékosabb kínálatuk: állami állást ígértek. Ha erőszak nélkül nem megy, akkor erőszakkal. Felszámolták az elmélet és a gyakorlat morális kettősségét: aki A-t mondott, az mondjon B-t is - odaállással, állásfoglalással, rendíthetetlen, kételymentes hűséggel hitelesítse az ideáit.

És a párbaj, amit László és Endre magasabb fokon jelenített meg, az alsóbb szinten is megvolt, ha zagyvábban is. Ismeretes, hogy a kisnyilasok zöme kiskommunistává lett. Ahogy 1989 táján a kiskommunistákból lettek a kisonacionálkonzervatívok.

A Rajk fivérek szembeforduló arcán át két tévedés nézi egymást. A kor nem tartott raktáron más ilyennyire radikális tévedést, mint ezek. Ha kortársuk lettem volna is, azt hiszem, nem választottam volna sem László, sem Endre gondolatvilágát, életterveit. Polgár lévén nem lettem volna sem jobboldali, sem baloldali forradalmár. Nem vitatom el az emberi értékességet sem idősebb Lászlótól, sem pedig Endrétől, de számomra annak idején sem merült föl a pusztá lehetősége ilyen választott rokonságoknak.

Ha választanom kellene, a két fivér közül a harmadikat, a következő nemzedéket, László fia Lászlót választanám, akinek a nevető képe le tud venni a lábamról. Tud ő komoly is lenni, persze, hogy tud, de a barátság mosolyigényes és mosolytermő viselkedés. Üzlethez, politikához, kártyához elmegy a fapofa, de a barátság ott kezdődik, ahol ezek befejeződnek. Visszanézve a halálos következetességekre, ez az utód valami mást kellett hogy válasszon: vagy játékos harcos lett, vagy egyszerűen csak játékos. A homo ludens disszidensek új lapot nyitottak a történelemben. A politikai avantgárd mint alternatív vagy underground művészet. Magatartás- és életforma-kísérlet.

Ez a tagbaszakadt férfiú nem fél, de tőle sem kell félni, nem bánt, de megmondja, amit gondol. Tud a szemével és a szavával odasuhintani is. Vannak eszményei, de nincs elszállva, próbálgatja, hogyan lehetne megoldani a dolgot, érdekli a cselekvés technikája. Nem mondanám, hogy hidegen hagyják a forradalmak, de nem dől be az erőszak retorikáinak. A családregény vázlatában, ha a nagybácsi a tézis és az apa az antitézis, bízzuk ifjabb Rajk

Lászlóra, akinek nemsokára megünnepelhetjük a hatvanadik születésnapját, hogy görgesse tovább, és szerencsésebb fordulatokkal ezt az örökölt dialektikát.